

“ҚИРҚ ЙИГИТ” ҚАЛЪАСИ

Бекбосынов Жалғасбай,

Саатов Батирбек

Тошкент архитектура қурилиш институти “Архитектура” факультети

“Архитектура тарихи ва назарияси” кафедраси магистрантлари

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақола ўрта асрлар бошида Орол бўйи минтақасида жойлашган “Қирқ йигит” қалъасига бағишланган.

Калит сўзлар: гидрографик, дельта, муҳофаа, мабил, горнизон, археология.

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена ране средневековой крепости “Кирк джигит” в Приаралье.

Ключевые слова: гидрография, дельта, оборона, мобильный, гарнизон, археология.

ANNOTATION

This article is devoted to the wound of the medieval fortress "Kirk Dzhigit" in the Aral Sea region.

Keywords: hydrographic, delta, defense, mobile, garrison, archeology.

Қадим Хоразмнинг Орол бўйи худудларидан савдо қарвон-йўлларининг илк шакилланиш давларлари ва уларнинг ўзгариб бориши минтақадаги гидрографик шароит билан боғлиқ. VII-VIII асрларда Орол дельтаси яхлид гидрографик ҳолатини археолог олимлар қуйидагича таърифлайди: Амударёнинг асосий ирмоғи Ток-қалъага бориб кўп ирмоқларга тарқалиб

оқабошлайди[1]. Орол бўйи минтақасида шарқдан Қизилқум саҳроси, ғарбдан Устюрт платоси, жанубдан Оғузлар юрти, шимолдан денгиз билан қуршалган, натижада бир гуруҳ дарё ирмоқлари йўналиш негизида янги “Қуанишжарма” дельтаси пайдо бўлади, ва дарё уша пайтда “Жойхун”деб, денгиз эса “Кердер кўли” деб номланган (1-расм).

Дарё қуйи қисмида кўплаб ирмоқларга бўлиниб унинг бўйларида Кят, Миздахқон, Дарсан, Вардарак, Кердер, Куйик қалъа, Бағдот, Қирқ йигит, Қўрғонча каби қалъалар вужудга келган. Бу қалъалардан бири Қирқ йигит, ҳозирги Қораўзак туманида жойлашган.

1

Қалъа тўғри тўрт бурчакли, жанубий девори ўртасида ярим айлана буржли минора излари сақланган бўлиб Хоразм анъанавий муҳофаа кўрғон деворини эслатади.

Ёдгорлик ҳозирда қаттиқ шикасланган фақатгина муҳофаа деворлари пойдевори излари сақланган.

1-расм

Деворлар узунлиги 110 ва 120 м 13,200 м.кв ни ташкил қилади. қалъанинг паҳсали деворлари қолдиқлари ва ундаги ярим айлана бурж миноралар билан мустаҳкамланганлиги Хоразм муҳофаа меъморчилик мактабига мансуб [2,31.6].

Қалъа ичида қурилиш излари сақланмаганлигига қараганда Хоразмшоҳлар давлатининг мавсумий ғарбий муҳофаа истехқоми бўлган бўлиши мумкин. Қирқ йигит қалъаси муҳофаа деворлари ичкарасида мабил, отовлар ёки чодир билан харбийларга вақтинчалик горнизон сифатида хизмат кўрсатган бўлиши эҳтимали бор.

Ўрта асрларда харбий юришларда чодирлардан кенг фойдаланилганлиги ҳақидаги қўл ёзмалар ва рассомлар ижодларида ўз аксини топган. Илмий қўлёзмаларда “Чодир шаҳарсозлиги” атамасида ёритилган. Унда кўчма чодирлар қурилиши эсга олиниб ёғоч устунга ёпиладиган мато ва уларнинг бири нечта типлари ва шарқ миниатюрасида муҳирланганлиги билан асосланади [3,36-37 б]. Меъморчилик анъаналарини ўрганишда қурилиш излари бизгача тўлиқ сақланганмаган ҳолатларда, қалъалардан қолган пойдевор излари, топилган археологик ашёлар бу қўрғонлардан қандай мақсадларда фойдаланилганлигини билиш жуда қийин. Шу сабабли илмий ишларимизда, тадқиқот усулларида маҳаллий фольклор ва этнографик материаллардан ҳам унумли фойдаланиш муҳум ўрин тутди.

2

Масалан Орол бўйидаги Қирқ-қиз достонида бизнинг эрамизгача VI-VII-II асрларда яшаган қавумларнинг ботқоқликни экин майдонларига айлантиргани, қўрғонлар қурган ва бошқа маданият излари кўринади. Бу маълумотларда апасияклар, ороллилар маданияти ёдга олинади, Қирқ-қиз тимсоли қорақалпоқ рассомларининг ҳам ижодларида ҳам ўз аксини топган. 1938 йилда Хоразм вилояти ҳудудида олиб борилган археологик қазишмалар пайтида Беруний шаҳридан 27-км шимолда Қирқ қиз-қалъа (мил.I-VI асрлар) қадимги манзилгоҳ топилган. Олимлар, бу қадимий Хоразмнинг шимолий-ғарбий қисимининг чегараларини химоя қилиш учун мустаҳкам истеҳкомлар занжири таркибидага кирувчи мудофаа қалъаси деган фикрни билдирган.

Мудофаа қўрғон Қирқ-йигитнинг қалъаси атамасини олгани маҳаллий топоним, Қорақалпоқ фалклор дostonларида ҳам учраб улар Қирқ-ботир тимсолида гавдаланади. масалан Соппасли сипра бахши, унинг “Қорақалпоқларнинг қирқ ботири” номли дostonлар парчаси халигача Хоразмдаги қорақалпоқларнинг ёдида сақланган. Бу дostonларда кўрсатилишича босқинчилик азобидан қорақалпоқларнинг бир қисми Қримдан Волга, Орол, Қозоғстон, Бухоро хонликлари орқали Хоразмга келганлигини

1965-йили Тахтақўпир туманининг Ленин номидаги хўжалигида яшовчи муйтан уруғи вакилларидан ёзиб олинган [4,7 б]. Кейинчалик бу дастондаги ботирлар тимсоли қорақалпоқ рассомлари ижодларида ифодаланган (2-расм).

2-расм

Қримда қорақалпоқ халқининг
 Қирқ ботири эди оғаси,
 Теридан эди ёқаси.
 Қирқ ботир йўлга отланса,
 Қирғинлар эди ораси
 Қирқ ботирдан айрилиб,
 Йиғлаб қолди боласи.
 (5, .36 б)

3

Ёдгорлик дастлаб 1958 йилда ЎзБ.Р ФА Қорақалпоғистон бўлими комплекс тарихий илмий-археологик тадқиқот ишлари довомида топилган. маданий қатлами борлиги билан ташкил этилган. Кўплаб топилган кулолчилик буюмлари таҳлил қилиниши асосида ёдгорликнинг тахминий санъаси VII-IX асрларга оид. Археологик тадқиқотлар хулосалари ёдгорликни Кердер маданиятига мансуб деб топилган ва у VII-IX асрларга оид [6,6.б]. Хоразм давлатининг Орол ҳудудларида савдо йўллариининг ҳавсизлиги таъминлаш мақсадида харбий истехком горнизонлар Амударё бўйларига яқин ҳудудларга жойлашган масалан Хоразм пойтахти Кят яқинидаги Қизил-қалъа жойлашгани дарёнинг қуйи қисмида Белтау тепалигининг ғарбидаги оҳирги манзил Қирқ йигит қалъасигача етиб борган.

Масалан Амударё дельталарида кеч ўрта асрларда шакилланган Арзи қалъаси излари яхши сақланган ёдгорликда Хоразмнинг анъанавий қалъаларни

сунъий хандаклар ёрдамида душмандан мудофааланган бўлса Арзи қалъаси атрофи ҳам дарёдан ирмоқ орқали тўлдирилган.

Мудофаа девори ичида эса 25-30 дона қора-уй отовлар излари яхши сақланган. Шу сабабли Орол бўйи минтақасидаги иқлим шороит ҳисобга олинган, ва аскарларнинг вақтинчалик чегара ҳудудларга келиб кетиши учун хизмат қилган бўлиши мумкин[7, 7,8,9,10,11.б].

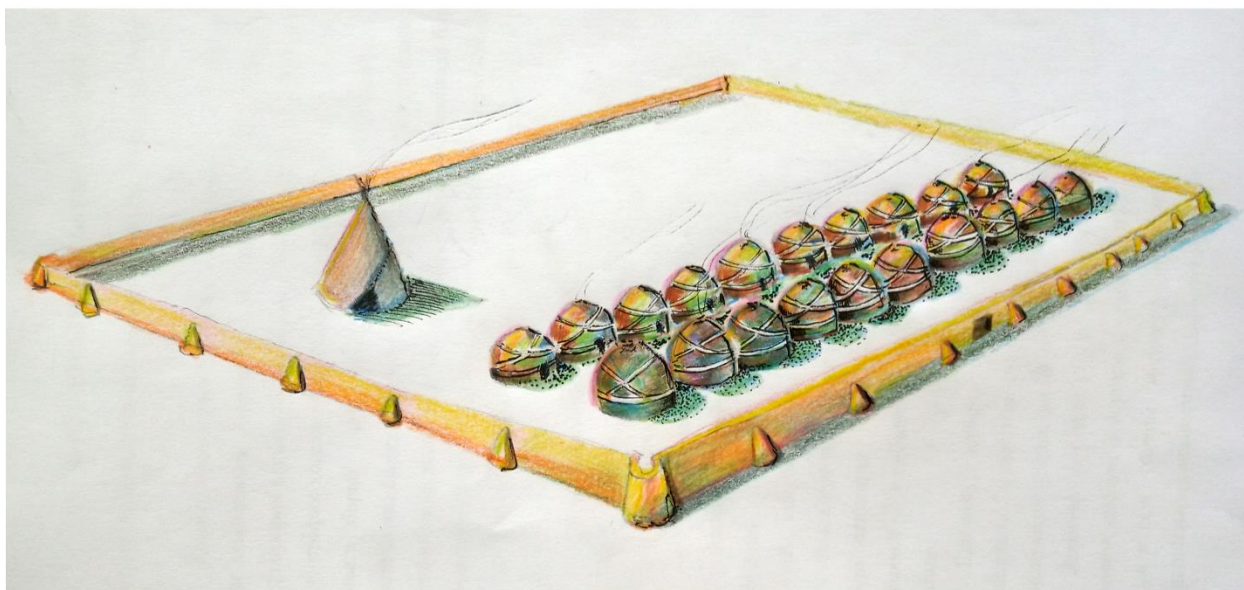

График реконструкция; О.А.Машарипов бўйича

4

АДАБИЁТЛАР

1. **В.Н. Ягодин** АРХЕОЛОГИЯ ПРИАРАЛЬЯ Выпуск VII КОМПЛЕКС АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВНА ВОЗВЫШЕННОСТИ КРАНТАУ ТАШКЕНТ Издательство “ФАН” Академии наук Республики Узбекистан 2008.
2. **Ягодин В.Н. С.М.Мадияров** Материалы к своду памятников истории и культуры Каракалпакский АССР, 1985 с 31.
3. **Бону Азизова** Миниатуралардаги чодир шаҳарсозлиги Мозийдан Садо илми-амалий, маънавий-маърифий журнал 4(72).2016й. 36-37б.

4. **Есбергенов Х.**, Қонырат тарихий ва маданий эсталиклар: Билим. – Нукус, 1993й.
5. **Гудкова А,В., Ягодин В.Н.** Археологические исследование а правобережной части Приаральской дельты р. Амударьи в 1985-1959 гг. – МХЭ, вкп.6 М., 1963.
6. **Манылов Ю.П.** Средневековые Хорезмские памятники Восточного чинка. – В кн.: Древняя и средневековая культура юго-восточного Устюрта. Ташкент, 1979.
7. **Машарипов.О.А** Древний Хорезмский замок “Кирк-джигит”(Сорок богатерей) Наука и образование: проблемы, идеи, инновации Материалы VII Международной научно-практической конференции “Наука и общество в современных условиях” 7,8,9,10,11 стр. г.Уфа, Российская Федерация 29-30 октября 2019г.

